

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

ข้อบทรความ การบริหารงานตามหลักประชาธิปไตย

จัดทำโดย สารัชต์ รัตนาวะดี
รหัส 46

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิตธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๖
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ชื่อผู้เขียน สารัชต์ รัตนาวะดี¹

บทคัดย่อ

ประชาธิปไตย นอกจากจะเป็นหลักการทางการเมือง การปกครอง ยังเป็นหลักการที่สำคัญทางการบริหารทั้งภาครัฐเอกชน โดยการบริหารตามหลักประชาธิปไตยต้องยึดหลักเสรีภาพหลักความเสมอภาค หลักภราดรภาพ เคารพในความเป็นมนุษย์ เคารพในความคิดและสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น มีความสามัคคีในหมู่คณะ เคารพในเหตุผล อำนาจในการบริหารเป็นของบุคลากรทุกคนที่จะต้องมีส่วนร่วมในการบริหารงาน การบริหารทุกระดับต้องอิงหลักธรรมาภิบาล เอื้อประโยชน์ของทุก ๆ คน เพื่อบรรลุเป้าหมายและภารกิจขององค์การ โดยมีแนวการบริหารคือ

1. โครงสร้างพื้นฐานด้านของบรรษัทภิบาล (The Basis for an Effective Corporate Governance Framework)
2. สิทธิของผู้ถือหุ้น (The Rights of Shareholders and Key Ownership Functions)
3. การปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้นอย่างเท่าเทียม (The Equitable Treatment of Shareholders)
4. บทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (The Role of Stake-holders in Corporate Governance) เช่น พนักงาน เจ้าหน้าที่ ชุมชน สังคม หน่วยงานรัฐ
5. การเปิดเผยข้อมูลและความโปร่งใส (Disclosure and Transparency)
6. บทบาทและความรับผิดชอบของกรรมการบริษัท (The Responsibilities of the Board)

คำสำคัญ : การบริหารงานตามหลักประชาธิปไตย

---

¹ ประธานเจ้าหน้าที่บริหาร บริษัท กัลฟ์ เอ็นเนอร์จี ดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด (มหาชน)

บทนำ

ประชาธิปไตย นอกจากจะมีคุณค่าในทางการเมือง ยังมีคุณค่าในการบริหารงานในองค์กรเอกชน เพราะการบริหารงานในภาคเอกชนจำเป็นต้องอาศัยหลักการและความคิดของประชาธิปไตย หรือ “การบริหารงานตามหลักประชาธิปไตย” ซึ่งบทความนี้จะอธิบายถึงแนวความคิด หลักประชาธิปไตย และการบริหารงานตามหลักประชาธิปไตยในองค์กรเอกชน

ความหมายของประชาธิปไตย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525² ให้ความหมายประชาธิปไตยว่า เป็นแบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่ ส่วนคำว่าระบอบหมายถึงแบบอย่าง ธรรมเนียม ระเบียบการปกครอง ดังนั้น คำว่าระบอบประชาธิปไตย จึงหมายความว่าแบบอย่างหรือธรรมเนียมการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่

“ประชาธิปไตย” หรือ “Democracy” มาจากคำว่า “demos” ในภาษากรีก แปลว่าประชาชน (people) และ “kratos” แปลว่า การปกครอง ซึ่งรวมกันหมายถึง การปกครอง โดยประชาชน เริ่มใช้ในสมัยกรีกโดยมีความหมายถึงสิทธิของราษฎรของนครรัฐกรีกในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการปกครอง ประชาธิปไตย ประกอบด้วยหลักการขั้นมูลฐานที่สำคัญคือ เชื่อในความเท่าเทียมและคุณค่าของบุคคลและเชื่อว่ามนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล สามารถมีส่วนร่วมใน กระบวนการทางการเมือง³

Encyclopedia Britannica⁴ อธิบายว่า ประชาธิปไตย คือการปกครองโดยรัฐบาลรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีพื้นฐานจากแนวความคิดในการปกครองตนเองของประชาชนและในปัจจุบันเป็นสถาบันที่เป็น ผู้แทนจากการเลือกตั้งโดยเสรีของประชาชน ซึ่งมีหน้าที่คอยดูแลความทุกข์สุขของประชาชน หรือเป็นวิถีชีวิตของประชาชนรูปแบบหนึ่ง ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของหลักการในการเสมอภาคกันของแต่ละบุคคล และหลักการเสมอภาคกันในด้านสิทธิเท่าเทียมกันในการดำรงชีพของบุคคล ซึ่งจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

Cohen⁵ (1971) ได้กล่าวถึงความหมายของประชาธิปไตยใน 3 ด้าน กล่าวคือ

² ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2538)

³ สถาบันพระปกเกล้า, (2561). ประชาธิปไตย ค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2561 จาก [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title= ประชาธิปไตย](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ประชาธิปไตย)

⁴ Encyclopaedia Britannica, Inc. The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia Micropaedia 12(15): (1998) 13-29.

⁵ Cohen อ้างถึงในวันชัย หวังสวัสดิ์, รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2559), หน้า 18.

1. ในด้านกว้าง ประชาธิปไตย เป็นการพิจารณาว่าประชาชนในสังคมหรือชุมชน ได้รับผลกระทบจากการใช้อำนาจรัฐ และมีส่วนหรือบทบาทในการใช้อำนาจนั้นอย่างไร หากชุมชนใดมีความเป็นประชาธิปไตยมาก ย่อมหมายความว่าคนในชุมชนนั้น มีบทบาทต่อการตัดสินใจหรือการใช้อำนาจของผู้ปกครองเป็นไปในทางที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้น

2. ในด้านลึก ประชาธิปไตยเป็นการพิจารณาว่าประชาชนในชุมชนหนึ่งมีบทบาทหรือส่วนร่วมทางการเมืองในอันที่จะมีอิทธิพลต่อการใช้อำนาจรัฐ ในลักษณะใดและเพียงใด ซึ่งลักษณะของมีส่วนร่วมนี้ จะส่งผลให้รัฐบาลใช้อำนาจตอบสนองตรงตามความต้องการของประชาชน

3. ในด้านยาว ประชาธิปไตยเป็นการพิจารณาว่าประชาชนในชุมชนหนึ่ง สามารถมีบทบาทต่อการใช้อำนาจรัฐในเรื่องใดบ้าง โดยดูจากว่าคนในชุมชนนั้นมีบทบาทหรืออิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลผ่านทางนโยบายต่างๆ มากน้อยเพียงใด

ทิสนา แคมมณี⁶ อธิบายว่า ประชาธิปไตย มีความหมายแยกเป็นสองแง่ ใหญ่ๆ คือความหมายในแง่ของระบอบการปกครองประเทศ และความหมายในแง่ของวิถีชีวิต หากพิจารณาถึงรากฐานที่มาของประชาธิปไตยแล้ว อาจกล่าวได้ว่ามาจากความเชื่อหรือแนวคิด ที่สำคัญ 2 ประการ (1) ความเชื่อในความเป็นอิสระและเสรีภาพของมนุษย์ ดังนั้นบุคคลอาจจะมี อิสรภาพในการเลือกใช้ชีวิตหรือไม่กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดด้วยตัวเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้ อำนาจบงการของบุคคลอื่นๆ เพราะการที่บุคคลสามารถที่จะใช้เหตุผลในการเลือกตัดสินใจและ ตกลงใจ นั้นย่อมหมายถึงการที่คนเราต้องผูกพันรับผิดชอบในสิ่งที่กระทำลงไปด้วย (2) การมีศรัทธาในความสามารถของมนุษย์ สติปัญญาการรู้จักใช้เหตุผลและ การมองมนุษย์ในแง่ดีสามารถร่วมมือกันทำงานเพื่อความสุขร่วมกันได้

อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ⁷ อธิบายไว้ว่า ประชาธิปไตย มีความหมายในหลายทาง ได้แก่

1. ในความหมายดั้งเดิม ประชาธิปไตย หมายถึง การปกครองแบบหนึ่งซึ่งสิทธิ ในการตัดสินใจทางการเมืองที่พลเมืองทั้งปวงเป็นผู้ใช้โดยตรงตามระเบียบวิธีการที่ว่าด้วยเสียง ช่างมากเป็นฝ่ายชนะ การปกครองแบบนี้เรียกกันว่า "ประชาธิปไตยทางตรง" (direct democracy)

2. ประชาธิปไตยเป็นการปกครองรูปแบบหนึ่ง ซึ่งประชาชนพลเมืองใช้สิทธิ อย่างเดียวกันโดยผ่านทางผู้แทนที่ประชาชนเป็นผู้เลือกและรับผิดชอบต่อประชาชนพลเมืองทั้งหมด โดยที่ไม่ได้ใช้สิทธิในการปกครองตนเองโดยตรง เราเรียกประชาธิปไตยแบบนี้ว่า “ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน” (representative democracy)

⁶ ทิสนา แคมมณี. ช่วยครูฝึกประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.(2536).

⁷ อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ. ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐธรรมนูญเพื่อประชาชน. (2543).

3. ประชาธิปไตยเป็นการปกครองรูปแบบหนึ่ง ซึ่งแม้ผู้ที่มีเสียงข้างมากจะใช้ อำนาจตัดสินใจในลักษณะเสียงส่วนมาก แต่ก็เป็นที่ไปภายใต้ขอบเขตจำกัดแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ออกแบบรับรองสิทธิส่วนบุคคลหรือสิทธิส่วนรวมบางประการ เช่น สิทธิในการพูด และ ในการนับถือศาสนา เป็นต้น โดยเรียกประชาธิปไตยแบบนี้ว่า “ประชาธิปไตยเสรี หรือ ประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญ” (liberal or constitutional democracy)

4. ประชาธิปไตยในอีกความหมายหนึ่งถูกนำมาใช้อธิบายระบบการเมือง หรือสังคมใดๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะลดความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความแตกต่างอันเกิดจากการกระจายทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้โดยไม่คำนึงว่าการปกครอง ในระบอบนั้นจะมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยตามความหมายทั้ง 3 ประการข้างต้นหรือไม่เราเรียกประชาธิปไตยแบบนี้ว่า “ประชาธิปไตยทางสังคมหรือเศรษฐกิจ

สมพร เทพสิทธา⁸ อธิบายว่า “ประชาธิปไตย” มีความหมาย 3 ประการ คือ

1. ในฐานะเป็นอุดมการณ์ (Ideology) หมายถึง การมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย “Democratic minded) เช่น การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การยินยอมในสิ่งที่ถูกต้อง มีจิตใจ ที่เป็นธรรม นิยามการประนีประนอมและสันติวิธีรักเสรีภาพและความเสมอภาคกล้ารับผิดชอบถือประโยชน์ของชาติและประชาชนเป็นใหญ่

2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต (Way of Life) หมายถึง วิถีชีวิตที่เป็น ประชาธิปไตย “Democratic way of life” คือการปฏิบัติประชาธิปไตยหรือการดำเนินชีวิตวิถีชีวิต เป็นประชาธิปไตย เช่น เป็นผู้รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่เอาแต่ใจตัว ใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ ใช้สิทธิอย่างถูกต้องและปฏิบัติหน้าที่อย่างเป็นธรรม การเป็นประชาธิปไตยคือการต้องปฏิบัติ เริ่มต้นตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน หรือหมู่บ้าน ต้องปฏิบัติประชาธิปไตยในครอบครัวในโรงเรียน ในชุมชนหรือหมู่บ้าน

3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมือง หมายถึง การปกครองระบอบประชาธิปไตย (Democratic political systems) ซึ่งถือว่าอำนาจอธิปไตยมาจากประชาชน ประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ การปกครองเป็นของประชาชน

วิถีประชาธิปไตย

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น ประชาธิปไตยจึงเป็นหลักการที่สร้าง “วิถีประชาธิปไตย” ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญคือ

⁸ สมพร เทพสิทธา, ศาสนากับพัฒนาประชาธิปไตย, (กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์, 2549).

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช⁹ หัวใจของประชาธิปไตยอธิบายว่า คนเรามีสิทธิเสรีภาพ แต่ถ้าใช้สิทธิ เสรีภาพของแต่ละคนเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ เชื่อว่าจะต้องไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของคนอื่นด้วย คนเราจึงมีสิทธิเสรีภาพเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ไม่ได้ ต้องมีพอสมควรเสรีภาพต้องมี จำกัดจะว่าไม่จำกัดไม่ได้ ในสังคมหรือในประเทศ เสรีภาพของแต่ละคนจะต้องถูกจำกัด ด้วย เสรีภาพของผู้อื่น จึงเห็นว่า “พอสมควร” เป็นสำคัญ”

Rodee¹⁰ อธิบายว่า หลักการของประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญต่อประชาชนถือว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยนั้น เป็นผลมาจากสมมติฐานหรืออุดมการณ์หลายประการ คือ

1. ความมีเหตุผล หลักการสำคัญเบื้องต้นของประชาธิปไตยถือว่ามนุษย์เป็นบุคคลที่มีเหตุผลและสามารถนำเหตุผลมาใช้แก้ไขปัญหาและปรับปรุงให้ดีขึ้น

2. คุณธรรมถือว่ามนุษย์เป็นผู้มีคุณธรรม มีศีลธรรม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวอย่างเดียว แต่ทว่าให้ความสำคัญในสิทธิของบุคคลอื่นและยอมรับความเท่าเทียมกัน โดยปราศจากความรู้สึกเห็นแก่ตัว คุณธรรมนี้จะช่วยให้มนุษย์ตัดสินใจปัญหาอย่างมีเหตุผลและรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม

3. ความเท่าเทียมกัน คำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกา ได้กล่าวถึงความเท่าเทียมกันไว้ว่า แม้ว่ามนุษย์จะมีความฉลาด ความสามารถ ความแข็งแรง ต่างกันแต่มนุษย์ควรมีความเท่าเทียมกันทางการเมือง มีความเสมอภาคในการเลือกตั้งในโอกาส ที่จะก้าวหน้า มีความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย และมีความเกี่ยวข้องกันของความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคนี้ยังรวมถึงความเสมอภาคในการศึกษา การโฆษณา การเข้ารับราชการ และการได้รับความคุ้มครองจากระบวนการยุติธรรม

4. ความสามารถของมนุษย์ในการที่จะก้าวหน้า มีความเชื่อมั่นว่ามนุษย์มีโอกาส มีความสามารถที่จะปรับปรุงตนเองให้มีความดีงาม มีความก้าวหน้าด้วยวิธีการอันสงบและมีกฎเกณฑ์

5. ความปรารถนาในการปกครองเมื่อมีปัญหาใดๆ เกี่ยวข้องกับประชาชนเกิดขึ้นจะต้องนำปัญหานั้นให้ประชาชนพิจารณาตัดสินใจโดยตรง หรือผ่านผู้แทนที่มาจากการเลือกตั้ง

6. เสรีภาพ ความปรารถนาเสรีภาพของบุคคลในสังคมเป็นสิ่งสำคัญมากเสรีภาพจะเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้มีโอกาสพัฒนาตัวเอง ดังนั้นเสรีภาพส่วนบุคคลจึงเป็นสิ่งที่อาจตัดทอนลงไป

อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ¹¹ ได้กล่าวถึงวิถีประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

⁹ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช อ้างถึงในวันชัย หวังสวัสดิ์, รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2559), หน้า 13.

¹⁰ Rodee, C. C., Anderson, T. J., and Christol, C. Q. Introduction to Political Science. 3rd edition. (Tokyo: McGraw - Hill Kogakusha. 1976).

¹¹ อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ. ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน. (กรุงเทพฯ: สมาคมรัฐธรรมนูญเพื่อประชาชน. 2543).

1. การเคารพต่อความเป็นคน เพราะทุกคนเกิดมาต่างกันแต่เท่าเทียมกัน ทุกคนมีโอกาสดูเท่าเทียมกัน ทุกคนมีความสามารถตามบทบาทตน ทุกคนมีสิทธิหน้าที่และเสรีภาพทุกคนมีศักดิ์ศรีจะดูหมิ่นข่มเหงกันไม่ได้

2. การมีส่วนร่วม โดยทุกคนมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบถ้าส่วนรวมเสียหายส่วนตัว ก็สลายเห็นแก่ส่วนรวมไม่เห็นแก่ตัว คนที่ให้คือคนที่ได้ ร่วมด้วย ช่วยกัน งานเสร็จ

3. การเคารพในเหตุผล คือ การคิด ทำตามเหตุผลที่ชอบธรรม การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ความถูกต้องสำคัญกว่าพวกพ้อง

4. การแก้ปัญหาโดยสันติวิธี โดยรู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย ประนีประนอมดีกว่าก้าวร้าวรุนแรง รู้รักสามัคคี

ลิขิต ธีรเวคิน¹² ได้อธิบายถึงหลักการประชาธิปไตย ไว้ดังนี้

1. อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน (popular sovereignty) ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยคือระบบที่ประชาชนมีอำนาจอธิปไตย และมอบหมายให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งแทนตน การเลือกตั้งจึงเป็นการแสดงออกถึงสิทธิ และอำนาจของประชาชน จนมีคำกล่าวว่า เสียงของประชาชนคือเสียงของสวรรค์

2. สิทธิเสรีภาพ (right and freedom) เป็นหัวใจสำคัญของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย สิทธิดังกล่าวต้องกำหนดในรัฐธรรมนูญและการบังคับกฎหมายเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้แก่ ผู้ดำรงตำแหน่งบริหารและข้าราชการประจำที่มีอำนาจตามกฎหมายจะต้องยึดถือเป็นตัวบทกฎหมายอย่างเคร่งครัด ไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน เพราะถ้ามีการกระทำดังกล่าวก็เท่ากับละเมิดเจ้าของอำนาจอธิปไตย

3. ความเสมอภาค (equality) ความเสมอภาคภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยถือว่าทุกคนเสมอภาคเท่ากันหมด หนึ่งคนมีสิทธิลงคะแนนเสียงได้หนึ่งเสียง (one man one vote) ความเสมอภาคดังกล่าวนี้ หมายถึงความเสมอภาคทางการเมืองและความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย (equality before the law) การเลือกปฏิบัติด้วยเหตุผลอันใดก็ตามถือว่าขัดต่อหลักการประชาธิปไตย

4. หลักนิติธรรม (the rule of law) ได้แก่ การใช้กฎหมายในการบริหารประเทศโดยกฎหมายดังกล่าวนี้ต้องผ่านกระบวนการร่างกฎหมายอย่างถูกต้อง และหลักของกฎหมายนั้นต้องเป็นกฎหมายที่คำนึงถึงสิทธิเสรีภาพและอำนาจอธิปไตยของประชาชน โดยกระบวนการยุติธรรม (due process of law) จะต้องเป็นไปตามครรลองหลักนิติธรรม (the rule of law) จึงต่างจาก the rule by law ซึ่งหมายถึงการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการบริหารประเทศโดยไม่คำนึงถึงหลักการประชาธิปไตย และบ่อยครั้งก็กลายเป็นการบริหารงานโดยตัวบุคคล (the rule by men) มากกว่าหลักการ

¹² ลิขิต ธีรเวคิน. หลักการประชาธิปไตย 12 ประการที่นักการเมืองต้องเข้าใจและยึดถือ. ค้นเมื่อ 16 สิงหาคม 2561 จาก

5. ค่านิยมและจิตวิญญาณความเป็นประชาธิปไตย (the democratic ethos) ซึ่งหมายถึงค่านิยมที่ได้รับการอบรมตั้งแต่ครอบครัว สถาบันการศึกษาและทางสังคมให้มีความเชื่อและศรัทธาในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตย มองคนอื่นด้วยสายตาที่เสมอภาคทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณประชาธิปไตยซึ่งเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนาและธำรงไว้ซึ่งระบบประชาธิปไตย

6. ความอดทนอดกลั้น (tolerance) ความใจกว้าง (open mindedness) และความมีน้ำใจนักกีฬา (sporting spirit) ทั้งหมดนี้เป็นหัวใจสำคัญของสังคมประชาธิปไตย เพราะในสังคมประชาธิปไตยนั้นจะต้องยอมรับความแตกต่างทั้งในเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี

จุดยืนและความคิดเห็นทางการเมืองของคนในสังคม การรู้แพ้ รู้ชนะ เปิดกว้างรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักปราชญ์ราชบัณฑิต และผู้ที่มีประสบการณ์เพื่อนำมาประมวลใช้ให้เป็นประโยชน์ในการทำงาน ที่สำคัญอะไรที่ตนเองไม่ชอบและไม่พอใจแต่ราบเท่าที่ไม่กระทบต่อสิทธิของตนก็ต้องยอมให้สิ่งนั้นปรากฏอยู่เพราะเป็นสิทธิส่วนบุคคลภายใต้ระบบที่มีความเสมอภาค

7. ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย คือกรรมวิธี (means) เพื่อเป้าหมายทางการเมือง แต่ขณะเดียวกันระบอบประชาธิปไตยก็เป็นเป้าหมายอันสูงส่ง (noble end) ในตัวของมันเองการมองว่าระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นเฉพาะกรรมวิธีหรือ (means) จึงไม่ถูกต้องถึงแม้ว่า (end) คือผลประโยชน์จะตกต่อสังคมก็ตามเพราะถ้าทำลายกระบวนการของความถูกต้องเมื่อจะส่งผลให้ในทางบวกต่อสังคม แต่ถ้ามีผลกระทบในทางลบต่อระบบก็จะเป็นการทำลายเป้าหมายอันสูงส่งของระบบประชาธิปไตยอันเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่งประชาธิปไตยจึงเป็นทั้งกรรมวิธี (means) และเป้าหมาย (end) ในตัวของมันเองทั้งสองส่วนนี้ต้องไปด้วยกัน

8. ผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงทั้งในนิติบัญญัติ บริหาร และศาลรัฐธรรมนูญจะต้องตระหนักว่าตนเป็นผู้ซึ่งได้รับอาณัติจากประชาชน ดังนั้นผลสูงสุดจะต้องเป็นผลประโยชน์เอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของประชาชน ส่วนใหญ่การกระทำอันใดขัดต่อผลประโยชน์ของประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย การนั้นย่อมไม่ถูกต้อง นอกจากนั้นยังต้องมีความรู้สึกว่สิ่งที่ตนทำอยู่นั้นเป็นการประกอบภารกิจศักดิ์สิทธิ์ (sacred mission) หรือหน้าที่อันสูงส่ง (noblesse oblige)

9. ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บริหารระดับสูงทั้งในนิติบัญญัติบริหารตุลาการจำเป็นต้องยึดถือหลักจริยธรรมทางการเมือง รวมตลอดทั้งมารยาททางการเมือง โดยจะต้องกระทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต คำนึงถึงผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับประชาชน ชาติ และบ้านเมือง เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม เพราะงานการเมืองเป็นงานอาสาสมัครที่ได้รับมอบหมายจากประชาชน

10. ภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย การกระทำอันใดก็ตามต้องคำนึงถึงหลักการใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้คือ ความถูกต้องตามกฎหมาย (legality) ความชอบธรรมทางการเมือง (legitimacy) ความถูกต้อง

เหมาะสม (decency) ความน่าเชื่อถือ (credibility) ทั้งหลายทั้งปวงดังกล่าวจะทำให้งานที่รับผิดชอบอยู่นั้น ประสบความสำเร็จ การมุ่งเน้นไปที่ตัวบทกฎหมายตามลายลักษณ์อักษรแต่เพียงอย่างเดียวเป็นสิ่งที่ไม่พอเพียง การกระทำอันใดที่ไม่เหมาะสมแม้จะถูกต้องตามกฎหมายก็จะขาดความชอบธรรมทางการเมือง อันจะส่งผลถึงความน่าเชื่อถือของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในที่สุด

11. การบริหารบ้านเมืองจะต้องอิงหลักธรรมาภิบาล (good governance) ซึ่งได้แก่ ความชอบธรรมทางการเมือง (legitimacy) ความโปร่งใส (transparency) การมีส่วนร่วมของประชาชน (participation) ความรับผิดชอบเปิดให้ไต่เบียดได้ (accountability) และควมมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (efficiency and effectiveness) ซึ่งหมายถึงการกระทำนั้นต้องส่งผลในทางบวกทั้งในแง่ผลได้ (output) และผลลัพธ์ (outcome)

12. ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารระดับสูงซึ่งสามารถนำประเทศชาติและสังคมไปสู่ความเจริญ หรือไปสู่ความเสียหายในด้านต่าง ๆ ทั้งในแง่การเมือง สังคม เศรษฐกิจ ศรัทธาและความเชื่อในระบบ ฯลฯ ต้องเป็นบุคคลที่เปี่ยมไปด้วยคุณสมบัติอันได้แก่ การมีอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) การมีจริยธรรมทางการเมือง (political ethics) การมีความรู้ทางการเมือง (political knowledge) การมีประสาทสัมผัสทางการเมือง (political sense) และการเข้าใจอารมณ์ทางการเมือง (political mood) ของประชาชนอย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังต้องบริหารประเทศโดยคำนึงถึงหลัก นิติธรรม และคุณสมบัติอื่นๆ ที่กล่าวมา 11 ข้อเบื้องต้น เพื่อจะธำรงไว้ซึ่งความชอบธรรมที่จะดำรงตำแหน่งบริหารและการใช้อำนาจรัฐ (moral authority) ผู้ใดก็ตามที่ขาดหลักการข้อที่ 12 ดังกล่าวนี้นี้ย่อมจะเสียความชอบธรรมทางการเมืองในการดำรงตำแหน่งทางการเมือง

Stanford Encyclopedia of Philosophy ¹³ ประชาธิปไตยมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในความสำคัญและศักดิ์ศรีของปัจเจกบุคคล ความเชื่อในความเสมอภาคของมนุษย์ และความเชื่อในความจำเป็นที่จะต้องมีความเป็นอิสระเสรีประชาธิปไตยจึงประกอบด้วยหลักการต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. เสรีภาพ (Liberty) คืออิสรภาพของบุคคลที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามความประสงค์ของตนโดยไม่อยู่ภายใต้การกดขี่ของรัฐ เว้นแต่อยู่ภายใต้กรอบกติกาที่กฎหมายกำหนดไว้ เพื่อป้องกันการล่วงละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ในหลักประชาธิปไตย เสรีภาพคืออัญญาแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าของสังคม

2. ความเสมอภาค (Equality) คือความเท่าเทียมกันของคนในสังคม เป็นความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ และเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมเหมือนกัน มีศักดิ์ศรี เกียรติยศ และมีคุณค่าในความเป็นคนอย่างเดียวกัน ความเสมอภาคประกอบไปด้วย

¹³ Stanford Encyclopedia of Philosophy. Democracy. [Online] Retrieved August 23, 2018, from <http://plato.stanford.edu/entries/democracy/>

- 2.1 ความเสมอภาคในความเป็นมนุษย์
- 2.2 ความเสมอภาคตามกฎหมาย
- 2.3 ความเสมอภาคในด้านโอกาส
- 2.4 ความเสมอภาคในทางการเมือง
- 2.5 ความเสมอภาคในการใช้สิทธิเลือกตั้ง
- 2.6 ความเสมอภาคในการสมัครรับเลือกตั้ง
- 2.7 ความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ

3. อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน (Popular Sovereignty) คือ ปัจจัยที่เชื่อว่าสังคมก่อตั้งขึ้นโดยความยินยอมของประชาชน ในการที่จะให้อำนาจอธิปไตยของสังคมส่วนรวมเข้ามาแทนที่เสรีภาพธรรมชาติ โดยทุกคนจะมีส่วนร่วมในอธิปไตยนั้นๆ เท่าเทียมกัน ตามหลักการนี้ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นการปกครองที่ประชาชนเป็นทั้งผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง ในระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากผู้ปกครองมาจากการเลือกตั้งโดยยึดหลักการเสียงข้างมาก จึงมีสิทธิอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองประเทศเพราะได้รับสิทธิจากผู้ถูกปกครองโดยตรง

4. หลักการเสียงข้างมากที่คุ้มครองเสียงข้างน้อย (The Rule of Majority) เนื่องจากในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการตัดสินใจปัญหาบ้านเมืองไม่ว่าจะโดยตรงหรือผ่านผู้แทนราษฎร ซึ่งในความเป็นจริงประชาชนทุกคนย่อมมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ดังนั้นเพื่อเป็นการตัดสินใจปัญหาจึงต้องยึดเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้นๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ

ถึงอย่างไรก็ตาม เพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของเสียงข้างน้อย หลักประชาธิปไตยจึงต้องประกอบด้วยหลักการคุ้มครองเสียงข้างน้อย (minority right) ด้วย ทั้งนี้ การตัดสินใจโดยล่วงละเมิดสิทธิพื้นฐานของเสียงข้างน้อย ถือว่าเป็นการปกครองโดยระบอบเผด็จการเสียงข้างมาก (Dictatorship of the Majority)

พระธรรมปิฎก¹⁴ ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตประชาธิปไตย ซึ่งสรุป ได้ว่ามีหลักการพื้นฐาน 3 ประการคือ เสรีภาพ สมภาพ (ความเสมอภาค) และภราดรภาพ พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการแก่งภราดรภาพหรือเอกภาพไว้ โดยหลักการนี้ครอบคลุมความเป็นอยู่และการปฏิบัติที่เป็นหนึ่งเดียว หลักการหรือหลักธรรมนี้เรียกว่า สาราณียธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องระลึกถึงกัน มีความหมายทำนองเดียวกับภราดรภาพ เป็นหลักการที่จะทำให้เกิดความประสานพร้อมเพรียงสามัคคีและผนิกรวมกันเป็นเอกภาพ หลักธรรมนี้มีสาระสำคัญซึ่งสอนว่าสังคมประชาธิปไตยจะต้องมีเครื่องผูกพันให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกันเพราะการที่

¹⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ: กองวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2544)

แต่แต่ละคนจะอยู่ได้ด้วยดีและนำศักยภาพของตนมาร่วมสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยได้นั้น คนเหล่านั้นจะต้องมีความสามัคคี รู้จักร่วมมือและอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี สาราณียธรรม มี 6 ประการ คือ

ประการที่ 1 จะทำอะไรก็ตามด้วยความเมตตา หมายความว่า ทำด้วยความรัก ด้วยไมตรี ด้วยความปรารถนาดี มีการร่วมมือ มีความพร้อมเพรียงที่จะประสานกัน

ประการที่ 2 จะพูดอะไรก็พูดด้วยเมตตา

ประการที่ 3 คิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา คิดต่อกันด้วยเมตตาก็คือ มีความหวังดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อกัน

ประการที่ 4 มีความโอบอ้อมอารี เผื่อแผ่ แบ่งปันเจือจานแก่กัน

ประการที่ 5 มีศีลเสมอกัน คือ มีความประพฤติดี รักษาระเบียบวินัย มีความสุจริตทางกาย วาจา ที่จะกลมกลืนเข้าหากันได้ หมายความว่าคนที่อยู่ร่วมสังคมจะต้องมีศีลคือประพฤติสุจริตไว้ใจกันได้ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม รักษาระเบียบวินัย ทำตามกฎกติกาของสังคม

ประการที่ 6 คือ มีความเห็น มีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ อุดมการณ์และอุดมคติร่วมกันหรือสอดคล้องไปกันได้

อเนก เหล่าธรรมทัศน์¹⁵ อธิบายว่า ประชาธิปไตย คือการส่งเสริมให้ประชาชนเห็นปัญหาของตัวเอง แก้ปัญหาของตัวเอง มากกว่าอย่างอื่นหลักการของประชาธิปไตย

จากหลักการประชาธิปไตยข้างต้น จึงสรุปได้ว่า หลักการสำคัญของประชาธิปไตย คือ ต้องยึดหลักเสรีภาพหลักความเสมอภาค หลักภราดรภาพ เคารพในความเป็นมนุษย์ เคารพในความคิดและสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น มีความสามัคคีในหมู่คณะเคารพในเหตุผล อำนาจในการปกครองเป็นของประชาชน ประชาชนทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ การบริหารทุกระดับต้องอิงหลักธรรมาภิบาล เอื้อประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลักมีกรรมวิธีและเป้าหมายที่ชัดเจน

หลักธรรมาภิบาล

การบริหารงานตามหลักประชาธิปไตยยังต้องประกอบด้วยหลักธรรมาภิบาล (good governance) ซึ่งหมายถึงหลักการบริหารจัดการที่ดี อันเกี่ยวข้องกับนโยบายของส่วนราชการและพฤติกรรมของบุคลากรในองค์กร โดยประกอบด้วยหลักการ 6 ประการ ได้แก่ 1) หลักนิติธรรม 2) หลักคุณธรรม 3) หลักความโปร่งใส 4) หลักการมีส่วนร่วม 5) หลักสำนึกรับผิดชอบ และ 6) หลักความคุ้มค่า

¹⁵ อเนก เหล่าธรรมทัศน์. 1 ทศวรรษแห่งประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545)

หลักนิติธรรม หมายถึงการตรากฎหมาย กฎ กติกาที่ถูกต้องเป็นธรรม การบังคับใช้เป็นไปตามกฎ กติกาที่ตกลงกันได้ คำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพ ความยุติธรรมของสมาชิก

หลักคุณธรรม หมายถึงการยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม ส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความซื่อสัตย์ จริงใจ ขยัน อดทน มีระเบียบวินัย ประกอบอาชีพสุจริต

หลักความโปร่งใส หมายถึงสุจริตไม่คดโกง หรือมีความหมายตรงกันข้ามกับการทุจริตคอร์รัปชัน เป็น ความหมายในเชิงบวก

หลักการมีส่วนร่วม หมายถึงการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองและทางการบริหาร การ ตัดสินใจที่เกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากร การให้ข้อมูลแก่ประชาชน การแสดงความคิดเห็น การให้คำปรึกษา การร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมควบคุมงานสาธารณะ

หลักสำนึกรับผิดชอบ หมายถึงการตระหนักในสิทธิหน้าที่ สำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม การใส่ใจ ต่อปัญหาสาธารณะ ความกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหาสาธารณะ การเคารพในความคิดเห็นที่แตกต่าง และ ความกล้าหาญที่จะรับผิดชอบต่อการกระทำของตน

หลักความคุ้มค่า หมายถึงการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม ใช้ อย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้าและบริการที่มีคุณภาพ แข่งขันได้ในเวทีโลก และรักษาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ให้สมบูรณ์ยั่งยืน โดยมุ่งประโยชน์สูงสุด¹⁶

บทสรุป

การบริหารงานตามหลักประชาธิปไตยสำหรับภาคเอกชน จึงปรากฏในรูปของ

1. โครงสร้างพื้นฐานด้านของบรรษัทภิบาล (The Basis for an Effective Corporate Governance Framework) ซึ่งมีองค์ประกอบคือ 1) โครงสร้างและกระบวนการภายในที่ใช้ในการประเมินผลงานของฝ่าย บริหาร 2) ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ระหว่างคณะกรรมการ ฝ่ายบริหารจัดการ ผู้ถือหุ้นและผู้มีส่วนได้เสียอื่นใน การสอดส่องดูแลผลปฏิบัติงานของบริษัท และ 3) ระบบการควบคุมภายในเพื่อควบคุม ตรวจสอบและป้องกัน ความเสี่ยงอันจะก่อให้เกิดการเพิ่มคุณค่าให้กับผู้ถือหุ้นในระยะยาว ภายในกรอบการมีจริยธรรมที่ดี¹⁷

2. สิทธิของผู้ถือหุ้น (The Rights of Shareholders and Key Ownership Functions) การกำกับ ดูแลกิจการที่ดีจะช่วยสร้างความมั่นใจในการลงทุน ส่งผลให้หุ้นที่นักลงทุนถืออยู่มีมูลค่าเพิ่มขึ้น

¹⁶ นิยม รัฐอมฤต, ธรรมภิบาล, ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2561 จาก <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ธรรมภิบาล>

¹⁷ นวพร เรืองสกุล, Corporate Governance : บรรษัทภิบาลเรื่องที่นักลงทุนและกรรมการต้องรู้, (กรุงเทพฯ : มาสเตอร์ซี, 2545).

3. การปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้นอย่างเท่าเทียม (The Equitable treatment of Shareholders) ระบบบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ โปร่งใส ตรวจสอบได้ ซึ่งช่วยสร้างความเชื่อมั่นและความมั่นใจต่อผู้ถือหุ้น ผู้ลงทุน ผู้มีส่วนได้เสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เป็นเครื่องมือเพื่อเพิ่มมูลค่าและส่งเสริมการเติบโตอย่างยั่งยืนของบริษัท

4. บทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (The Role of Stakeholders in Corporate Governance) เช่น พนักงาน เจ้าหนี้ ชุมชน สังคม หน่วยงานรัฐ

5. การเปิดเผยข้อมูลและความโปร่งใส (Disclosure and Transparency) คณะกรรมการในการกำกับดูแลให้กิจการมีนโยบายการเปิดเผยข้อมูล การจัดการข้อมูลลับเพื่อไม่ให้เกิดข้อมูลรั่วไหล การรักษาความลับของข้อมูลลับและข้อมูลที่มีผลกระทบต่อราคาหลักทรัพย์ (market sensitive information)

6. บทบาทและความรับผิดชอบของกรรมการบริษัท (The Responsibilities of the Board) เพิ่มความชัดเจนของบทบาทหน้าที่ของประธานกรรมการ และในกรณีที่ประธานกรรมการและกรรมการผู้จัดการใหญ่ไม่ได้มีการแยกออกจากกันอย่างชัดเจน คณะกรรมการอาจแต่งตั้งกรรมการอิสระคนหนึ่งร่วมพิจารณา กำหนดวาระการประชุมคณะกรรมการ เพื่อเป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการสร้างความถ่วงดุลระหว่าง คณะกรรมการและฝ่ายจัดการ

บรรณานุกรม

- ทิตินา แคมมณี. (2536). ช่วยครูฝึกประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิยม รัฐอมฤต. (2561). ธรรมนูญ, ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2561 จาก
<http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ธรรมนูญ>
- นวพร เรื่องสกุล. (2545). Corporate Governance : บรรษัทภิบาลเรื่องที่น่าลงทุนและกรรมการต้องรู้.
 กรุงเทพฯ : มาสเตอร์คีย์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: กองวิชาการ
 กระทรวงศึกษาธิการ.
- ราชบัณฑิตยสถาน (2525). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ลิขิต ธีรเวคิน.(2561). หลักการประชาธิปไตย 12 ประการที่นักการเมืองต้องเข้าใจและยึดถือ. ค้นเมื่อ 16
 สิงหาคม 2561 จาก <http://www.nutthnet.com/forum/topic.php?id=159>
- วันชัย หวังสวาสดิ. (2559). รูปแบบการบริหารประชาธิปไตยในโรงเรียน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการ
 การศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษ
 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สมพร เทพสิทธิ์า.(2549). ศาสนากับพัฒนาประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2561). ประชาธิปไตย. ค้นเมื่อ15 สิงหาคม 2561 จาก
<http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ประชาธิปไตย>
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). 1 ทศวรรษแห่งประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.
- อมร รักษาสัตย์ และคนอื่นๆ. (2543). ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ: สมาคม
 รัฐธรรมนูญเพื่อประชาชน.
- Encyclopaedia Britannica, Inc.(1998). The New Encyclopaedia Britannica Micropaedia
 Micropaedia 12(15): 13-29.
- Rodee, C. C., Anderson, T. J., and Christol, C. Q. (1976). Introduction to Political Science. 3rd
 edition. Tokyo: McGraw - Hill Kogakusha.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. Democracy. [Online] Retrieved August 23, 2018, from
<http://plato.stanford.edu/entries/democracy/>